

4. Беца О.В. Реалізація ідей соціальної реабілітації засуджених у зарубіжній пенітенціарії // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. 1996. №1. 5. Вивьен Стерн. Грех против будущего. Тюремное заключение в мире. М., 1998. 6. Європейські стандарти утримання в'язнів. Ст.87. Х., 1998. 7. Синьов В.М., Кривуша В.І. Організація роботи з ресоціалізації засуджених в умовах виховно-трудова колоній// Соціальна реабілітація неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі, у соціальних службах для молоді. К., 1995. 8. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. М., 1997.

Надійшла до редколегії 06.01.2000

Ю.А. Вансва, викладач каф. кримінального права та криминології Ун-ту внутр. справ

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРИ НАЯВНОСТІ ПОМИАКИ

Щодня в Україні скоюються сотні різноманітних злочинів, що посягають на ті чи інші суспільні відносини. Одні з цих діянь мають явно протиправний характер (вбивство, зґвалтування), із приводу інших ми можемо сказати, що вони протизаконні, тільки тоді, коли вивчимо їхню суть, засоби, за допомогою яких злочинні задуми були виконані (шахрайство, розтрата). Одні з них містять простий склад злочину, у той же час інші відбуваються при наявності обтяжуючих або пом'якшуючих провину обставин. Працівники ж правоохоронних органів повинні вирішити питання про кваліфікацію діяння, якій статті КК України або якій її частині відповідає та або інша дія або бездіяльність.

Кваліфікувати злочин – це значить встановити в поведженні людини ознаки певного складу злочину, передбаченого кримінальним законом.

У кримінальному праві України діє принцип суб'єктивного ставлення, закріплений у ст.3 КК, яка стверджує, що кримінальній відповідальності і покаранню підлягає тільки особа, винна у вчиненні злочину, тобто яка умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння.

При встановленні ознак суб'єктивної сторони складу злочину найбільші труднощі виникають при установленні форми провини. Особливо у випадках, коли суб'єкт припускається помилки щодо фактичних або юридичних обставин скоєного діяння. У теорії кримінального права прийнято виділяти юридичну і фактичну помилки.

У свою чергу юридична помилка (помилка в праві) має такі підвиди: 1) уявний злочин; 2) помилка, протилежна першій (особа не вважає свої дії злочинними); 3) помилка в кваліфікації, виді та розмірі покарання.

Уявний злочин, тобто уявлення особи про своє діяння як злочинне в ситуації, коли воно кримінальним законом не передбачене як таке, не має ніякого впливу на кваліфікацію. Помилка в кваліфікації, виді та розмірі покарання також байдужа при визначенні винності суб'єкта, який учинив злочин.

Свої особливості має помилка, при якій особа не вважає свої дії злочинними. У даному випадку діє принцип – незнання закону не звільняє від

кримінальної відповідальності. Цього положення дотримувалися як правознавці XIX ст. (М.С. Таганцев, Спасович, О.Ф. Кістяківський), так XX ст. (Е.Я.Немировський, Владимирів, Рарог, Кириченко, В.О.Якушин, Н.К.Семерньова). Але М.С. Таганцев застерігав, що можливий виняток із загального правила: закон має бути належним чином обнародований, тобто в громадян була можливість із ним ознайомитися. Ще Петро I і Катерина II вказували у своїх постановках про те, що законні повинні видаватися якомога більшим накладом і відправлятися на місця, щоб «наведенням нікого не отговаривался» [1, с.646]. Але тільки на сучасному етапі знайдеться мало противників того, що якщо буде доведена неможливість суб'єкта ознайомитися з законом, то цей суб'єкт буде звільнений від кримінальної відповідальності.

Більш складна ситуація з кваліфікацією діяння при наявності фактичної помилки (неправильне уявлення особи про фактичні обставини діяння) у суб'єктивній стороні складу злочину. І це пов'язано не тільки з тим, що за кількістю видів (помилка в об'єкті, незнання кваліфікуючих обставин, помилка в особі, у предметі, у характері діяння, відхилення дії, помилка у причинному зв'язку й у наслідках, непридатний замах) вона набагато перевищує помилку в праві. Труднощі викликає те, що наявність даної помилки перетворює закінчений злочин, що мав суспільно небезпечні наслідки, у замах, або ж провина визначається з урахуванням сукупності злочинів. Про цей аспект проблеми і піде далі мова.

Помилка в об'єкті (хотів убити представника іноземної держави з метою викликати міжнародні ускладнення, але переплутав, убив звичайного громадянина) тягне відповідальність за те діяння, що бажав суб'єкт учинити спочатку і що охоплювалося його умислом. Механізм створення наміру включає в собі не тільки мету, яку ставить перед собою злочинець, але і сукупність тих заходів та засобів, за допомогою яких ця поставлена мета буде досягнута, а також і бажання реалізувати заплановану програму. Але задуманий злочин не був доведений до кінця, а значить відповідальність настає лише за замах. У теорії кримінального права прийнято говорити в цьому випадку про юридичну фікцію. Об'єкту, що охоплювався умислом винної особи, ніякої шкоди не заподіюється, на відміну від іншого об'єкта, у відношенні якого відбувається закінчений злочин. А щоб узгодити ці дві обставини (спрямованість умислу і заподіяння шкоди іншому об'єкту, а не тому, на котрий суб'єктивно було спрямоване діяння), удаються до того, що злочин, який за своїм фактичним змістом був доведений до кінця, оцінюється як замах на намічений винним об'єкт. Ми не згодні з позицією Немировського Е.Я., що вбачає умисел у відношенні дійсного об'єкта, а у відношенні задуманого лише готування [2, с.112]. При помилці в об'єкті (розкрадання державного майна при бажанні вилучити приватне) варто уважно вивчати спрямованість умислу винного, тобто, що усвідомлювалось особою при вчиненні злочину і що конкретно бажала вона досягти.

Якщо в нього входила можливість розкрадання як державного майна, так і приватного, то про помилку говорити вже не можна. У даному випадку вбачається альтернативний умисел, і особа притягується до відповідальності з урахуванням наслідків, що фактично наступили.

Різновидом помилки в об'єкті є незнання суб'єктом кваліфікуючих обставин, при наявності яких об'єкт злочину охороняється від посягання більш суворо. Потрібно враховувати в цій ситуації, що в суб'єкта неправильне уявлення не про об'єкт посягання, а щодо юридичної оцінки тих обставин, що роблять об'єкт таким, що більш суворо охороняється кримінальним правом. Так, при зґвалтуванні, якщо винний не усвідомлював, що жертва неповнолітня, відповідальність настає без урахування даної обтяжуючої обставини. І навпаки, якщо вважав, що жертва неповнолітня (хоча це не так), відповідальність настає за замах на зґвалтування неповнолітньої. Якщо ж він ставився байдуже до віку жертви, то відповідальність настає за наслідки, що фактично настали.

Свої особливості має і помилка в особистості. Таганцев М.С., Кістяківський О.Ф. та інші їхні сучасники цю помилку як самостійну не виділяли, вважаючи її помилкою в об'єкті (зараз їх думку поділяє тільки Матишевський П.С.) Сучасна школа, представниками якої виступають Кривоченко Л.М., Якушин В.О., Семерньова Н.К. та інші, стоять на інших позиціях. Вони дотримуються точки зору, що помилки в об'єкті тут немає, тому що, як і було задумано, відбувається посягання на життя людини, хоча жертвою виступає не та особа, у відношенні якої готувався злочин (А мав намір вбити з рушниць В, але прийняв за нього С, що з'явився у вікні, останній і постраждав). Для кримінального закону має ж значення тільки одне: вбита людина, життя котрої той охороняє. А тому відповідальність настає на загальній основі: за убивство або замах на нього.

У перелік помилок, що варто розглядати як підвид помилки в об'єкті, входить і помилка в предметі, яка ніяк не впливає в одних ситуаціях на кваліфікацію. Для кримінального закону байдуже, наприклад, що замість магнітофонів з крамниці в коробках винесли кухонні комбайни. Відповідальність настає на загальних підставах. У інших же (хотів украсти картину-першотвір, а взяв підробку), дана помилка спричиняє більш суворе покарання особи. Кримінальна відповідальність настає за замах на розкрадання першотвору. Слід зазначити також, що і ця помилка не розглядалася в старій доктрині кримінального права як самостійна, а визначалася як помилка в об'єкті.

Тепер звернемося до помилок, що стосуються об'єктивної сторони складу злочину: у характері дії або бездіяльності; у наслідках; у розвитку причинного зв'язку.

Помилка щодо дії або бездіяльності може кардинально змінити кваліфікацію діяння, у якому вона мала місце. Класичний приклад, який подають у кримінально-правовій літературі, це використання при розрахунку

фальшивої купюри. Дане положення варто розглядати з двох сторін. Перша, – особа купує товар, оплачуючи його вартість фальшивою купюрою, але не усвідомлює того, що купюра фальшива. Друга, використовується справжня купюра, але суб'єкт вважає її фальшивою. У першому випадку особа не підлягає кримінальній відповідальності, тому що в її діях відсутній умисел, а в другому – відповідальність настає за замах на збут фальшивої купюри.

Виникають труднощі і при наявності в суб'єктивній стороні помилки в причинному зв'язку. Слід відзначити, що вона носить двоякий характер: впливає на кваліфікацію або ж ніяк не враховується. Не враховується так названа «технічна» помилка, коли винний, задумавши вчинити вбивство, стріляє в голову, а потрапляє в серце. У даному випадку з'явився бажаний суспільно небезпечний результат. Справедливість цієї позиції підтверджують у своїй роботі Ворошилін Е.В. і Кригер Г.О. [3, с.73]. Цю ж точку зору поділяє Кривоченко Л. М. [4, с.151] Інший підхід потрібен, коли неправильне уявлення про розвиток причинного зв'язку між дією і наслідком кардинально змінює кваліфікацію. Наприклад, А вдарив В молотком по голові, вважаючи мертвим, кинув в озеро, де той і захлинувся. Між теоретиками кримінального права щодо цього питання існують суперечності. Думка одних зводиться до того, що діяння вбивці характеризується загальним умислом: перша дія (удар молотком) нерозривно пов'язана з другою (кидок ще живої людини в озеро), а разом вони призвели до бажаного результату (смерті жертви). Відповідальність настає за навмисне убивство. Але з цим не згодні Немировський Е.Я., Владимиров В.О., Кириченко В.Ф., Семерньова Н.К. Вони стоять на принциповій позиції: відповідальність повинна наставати за двома статтями, тобто за їх сукупністю. Це замах на убивство у відношенні удару молотком по голові і необережне убивство у відношенні кидка тіла в озеро. Якщо дану позицію не враховувати, то виходить, що умисел переживає самий себе (але для злочинця вже в першій частині діяння умисел цілком реалізований і в озеро він кидає «труп»).

Сучасною доктриною кримінального права виділяється помилка в наслідках. Наумов О. В. обґрунтовує наявність помилки якісної (А завдає удар по обличчю В з метою нанесення побоїв, але через ті чи інші причини настала смерть останнього) і кількісної (А бажав учинити крадіжку в значних або в особливо великих розмірах, але наміченого результату не досяг) [5, с.240]. При кваліфікації варто враховувати спрямованість умислу винного. Протилежна думка у Кириченко В. Ф., Семерньової Н. К., які відносять помилку в наслідках до помилок у причинному зв'язку, в об'єкті, у відхиленні дії.

Остання нами ще не розглядалася. У кримінально-правовій літературі одні її виділяють як різновид помилки в об'єкті (Таганцев, Кістяківський), інші ж як різновид помилки в розвитку причинного зв'язку (В.Ф. Кириченко, Владимиров, Г.А.Кригер, Н.К.Семерньова). Здається, що останні ближчі до

істини. Але слід зазначити, що відхилення дії не можна ототожнювати ні з першим, ні з другим випадком. Відхилення дії має право на самостійне існування. Відповідальність у даному випадку (А стріляє у В, промахується, потрапляє у С, який стояв поруч) настає за замах на убивство В і за необережне вбивство С (можливі випадки наявності умислу або казусу).

Особливе місце в проблемі кваліфікації при наявності помилки займає питання про замах із непридатними засобами і на непридатний об'єкт. Дані положення досліджувалися Таганцевим М. С. та Кістяківським О. Ф., а на сучасному етапі – Семерньовою Н. К. Таганцев М. С. і Кістяківський О. Ф. взагалі не розглядали це питання у вченні про помилку, у них воно порушувалося у вченні про замах. Інший підхід у Семерньової Н.К. Але гадаємо, що знайдеться мало незгодних із тим, що в даному випадку є всі необхідні ознаки помилки – неправильне уявлення особи про об'єкт і засоби вчинення злочину. Всі вищезгадані вчені єдині у тому, що виділяють відносно непридатні засоби («постріл» із рушниці з несправним спусковим механізмом) і абсолютно непридатні засоби (молитви, обмови, прокльони). При використанні останніх говорити про наявність кримінальної відповідальності не можна. У відношенні інших же, за загальним правилом, діяння варто кваліфікувати як замах.

При замаху на непридатний об'єкт відповідальність настає за тими ж правилами, що і при замаху з непридатними засобами. Приклад: злодій заліз у кишеню, у якому не виявилось гаманця. Кримінальна відповідальність – за замах. У Таганцева М. С. та ж точка зору, але він указував на можливість винятку з правила, коли об'єкт з тих або інших причин був відсутнім (постріл у вже мертвого чоловіка) [6, с.727].

Який же висновок випливає з вищевикладеного? Які правила можливо встановити при кваліфікації діянь, у суб'єктивній стороні складів злочинів яких присутня помилка? Безумовно, наявність помилки справляє вагомий вплив на встановлення провини особи. При вирішенні цього питання необхідно враховувати, що юридична помилка не має істотного впливу на кваліфікацію злочину, при наявності ж фактичної помилки чільну роль грає спрямованість умислу, від якого залежить форма провини, настання відповідальності за закінчений злочин або ж за замах на нього, наявність пом'якшуючих і обтяжуючих обставин. Насамкінець треба сказати про те, що усі види помилок (юридичні і фактичні) тою чи іншою мірою пов'язані зі свідомістю особи, а значить питання про них може виникнути тільки при розгляді злочинів, учинених зумисне.

Список літератури:

1. Таганцев Н.С. Лекции по российскому уголовному праву. Общая часть. СПб., 1887.
2. Немировский Э.Я. Учебник уголовного права. Общая часть. Одесса, 1919.
3. Ворошилин Е.В., Кригер Г.А. Субъективная сторона преступления. М., 1987.
4. Уголовное право Украины. Общая часть / Под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Та-

ция. Х., 1998. 5. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. М., 1996. 6. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. СПб., 1902. Т.1.

Надійшла до редколегії 03.01.2000

С.В. Колесніков, викладач каф. кримінального права та кримінології Ун-ту внутр. справ

ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ НЕПОВНОЛІТНІХ: СПЕЦІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ

Все частіше діти стають жертвами сексуального насильства. За словами судді Верховного суду Я.Мачужак, яка вивчала судову практику у справах про сексуальні злочини, скоєні відносно малолітніх та неповнолітніх, у 1996 р. із кожної області надійшло по шість кримінальних справ (усього близько 150). За той же рік постраждало 7 тисяч неповнолітніх, і близько 70% з них - від сексуальних посягань [1].

Злочини, що входять у групу статевих, посягають на різноманітні безпосередні об'єкти. Так, згвалтування, примушування жінки до статевого зв'язку або задоволення статевої пристрасті в іншій формі, що чиниться всупереч бажанню жінки, порушують її статеву свободу, яка і є безпосереднім об'єктом названих злочинів.

Взагалі статева свобода як складова частина особистої свободи є можливістю самовизначення особистості в статевих відносинах. Але поняття статевої свободи як об'єкта кримінально-правової охорони значно вужче. Це не свобода у виборі способів статевого задоволення, а свобода від насильства. Отже, статева свобода – це гарантована суспільством свобода волевиявлення особистості (бажання або небажання) у запропонованому іншою особою статевому контакті.

У групі, що об'єднує усі статеві злочини, виділяється така підгрупа, як статеві злочини, спрямовані проти неповнолітніх, зокрема, згвалтування неповнолітньої (ч.3 ст.117 КК України), згвалтування малолітньої (ч.4 ст.117 КК), мужолозтво з неповнолітнім (ч.2 ст.122 КК) тощо. Усі злочини вказаної підгрупи мають свій особливий об'єкт посягання, відмінний від раніше названого.

Щодо цього об'єкта статевих злочинів проти неповнолітніх у літературі висловлені різні думки. Об'єктом статевих злочинів стосовно неповнолітніх визнається їх нормальний статевий розвиток. Проте деякі автори вважають, що статеві злочини у відношенні до неповнолітніх мають своїм безпосереднім об'єктом не тільки нормальний статевий розвиток і статеве виховання молодого покоління, але і його статеву недоторканність [2, с.72]. Чимало авторів таким об'єктом визнають статево недоторканність неповнолітніх [3, с.107; 4, с.299; 5, с.67; 6, с.179]. Проф. І.Д.Шаргородський вважав, що статеві злочини проти неповнолітніх порушують їхній нормальний розвиток [7, с.95]. Проф. А.А. Піонтковський – статево недотор-